

Varkauden vuoden 1918 tulkinnot ja tulkitsijat

Johdanto

Vuoden 1918 sisällissodan aikaiset tapahtumat Varkaudessa olivat monessa suhteessa erikoisia. Paikallinen sisällissota taisteltuineen ja valkoisten ruukkiyhdyksunnan valtauksineen ensinnäkin sijoittui sodan alkuvaiheeseen eli helmikuulle 1918, jolloin sotimisen käytännöt ja myös osapuolten voimasuhteet olivat vielä epäselviä. Toiseksi valkoisten joukkojen Varkauden valtausta seuranneet teloitukset ja muut väkivallanteot olivat poikkeuksellisen mittavia. Jaakko Paavolainen nostaakin Varkauden tutkimuksessaan ”prosentuaalisen tappion” perusteella suurimmaksi teloituspaiakkakunnaksi.¹ Sisällissodan poikkeukselliset tapahtumat hajottivatkin varkauteilaisen tehdasyhdyksunnan vuosikymmeniksi kahteen vastakkaiseen leiriin. Tämän seurauksena myös tapahtumien dokumentointi ja muistaminen rakentui erityiseksi.

Artikkelissamme pureudumme tarkastelemaan Varkauden tapahtumia, niiden dokumentaatiota ja muistamista. Artikkelimme kiinnittyy parina viime vuosikymmenenä virinneeseen paikallisia tapahtumia jäljittävän sisällissotatutkimuksen genreen². Artikkelimme aineiston moninaisuus estää kiinnittymisen yhteen teoreettiseen lähtökohtaan. Niinpä nojautumme taustateoreettisesti Ulla-Maija Peltosen tulkintoihin muistamisen prosessista, Anne Heimon tutkimukseen menneisyyden esittämisen politiikasta sekä Seppo Knuuttilan arvioon menneisyyden alati muuttuvista arvioinneista³. Paikallisen tarkastelun ohella vertaamme Varkaudesta muodostunutta kuvaa muun Suomen

sisällissodan aikalais- ja jälkikäteistarkasteluihin. Tarkemmin ilmaistuna kysymme ensiksi, mitä Varkaudessa oikeastaan tapahtui sisällissodan kuukausina ja miten tapahtumat sijoittuivat sisällissodan yleisempään kulkuun? Käymme siis lyhyesti läpi keskeiset sotatapahtumat paikkakunnalla. Toiseksi avaamme, millaista dokumentaatiota ja tulkintoja Varkauden tapahtumat ovat synnyttäneet? Tarkastelemme dokumentaatiota, jota synnytettiin sisällissodan vielä kestäessä sekä jäljitämme valkoisen ja punaisen osapuolen muistelutyötä niin kirjallisena kuin suullisena. Lisäksi käsittelemme sitä, miten Varkauden tapahtumia on kuvattu kaunokirjallisuudessa, ja miten niitä on tuotu esiin joko paikkakuntaa koskevassa tai yleisemmän näkökulman tutkimuksessa. Lopuksi tulkintaosiossa syvennymme esiin nostamaamme Varkauden poikkeuksellisuuteen ja pohdimme, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet Varkauden sisällissotatulkintojen erityisyyteen, miten ja millaisella dokumentaatiolla niitä on synnytetty ja miten paikalliset tulkinnat suhteutuvat yleisempiin sisällissodan tulkintoihin?

Tutkimuksemme aineiston muodostavat Varkauden alueen tapahtumista kertovat asiakirjat, historiikit, aikalaislehdistö, sodan erityyppiset muistojulkaisut, haastattelut ja muu perinnetieto, kuten muistitieto, sekä kaunokirjallisuus. Varkauden vuoden 1918 tapahtumia kuvaavaa aineistoa jäljittäessämme löysimme suhteellisen runsaasti erilaista dokumentaatiota. Ensinnäkin esiin nousivat itse sota-ajan dokumentit. Jälkipolvien tutkailtavaksi on jäänyt sekä lehtitekstejä että sotatoimien synnyttämiä asiakirjoja. Niiden merkitys tämän työn keskeisen lähtökohdan eli tulkintojen jäljittämisen kannalta ei kuitenkaan ole ensisijainen. Sodan jälkeen tehdyt kahden osapuolen tulkinnat ovat toinen dokumenttien ryhmä. Kolmanneksi Varkauden tapahtumia ovat käsitelleet myös kirjailijat kaunokirjallisessa tuotannossaan. Neljänneksi katseitaan Varkauteen ovat luoneet myös tutkijat ja vuoden 1918 paikalliset tapahtumat ovat löytäneet tiensä myös opinnäytetöihin. Tavoitteemme on siis yhdistellä ja vertailla eri tavoin ja eri aikoina syntyneiden aineistojen luomaa kuvaa ja tulkintoja paikkakunnan tapahtumista. Keskeinen tutkimusmene-

telmämme on laadullinen sisällönanalyysi, tarkemmin sanottuna sisällönerittely. Toteutamme sitä aineistolähtöisesti, koska käytössämme on erilaisia materiaaleja. Vertailemme niitä ja teemme mahdollisuuksien mukaan yleistyksiä. Kirjallisen dokumentaation osalta siis etsimme, tiivistämme ja luokittelemme Varkautta koskevaa informaatiota. Haastattelu- ja muun vastaavan aineiston osalta jäljitämme niistä nousevia tulkintoja ja niiden ajallista kontekstia.⁴

Lisäksi hyödynnämme sisällissodasta tehtyä runsasta tutkimusta. Parin viimeisen vuosikymmenen historiatutkimus on avannut uudenlaisia näkökulmia ylipäättään Suomen itsenäisyyden ajan sotiin, niiden syihin ja seurauksiin.⁵ Uusille lähestymistavoille ovat olleet luonteenomaisia aikaisempaan verrattuna erilaiset näkökulmat, jolloin on paneuduttu esimerkiksi toimijasuhteiden perusteelliseen erittelyyn, sotilaiden mielenterveyden luhistumiseen tai sota-ajan seksielämään. Sisällissotaan kohdistuvan tutkimuksen – tai oikeammin sitä koskevan kirjoittelun – ensimmäinen sukupolvi oli valkoinen vapaussotakirjallisuus. Tässä pääosin maailmansotien välisenä aikana ilmestyneessä kirjallisuudessa käsiteltiin koko sodan ohella myös paikallisia tapahtumia sodan voittajapuolen näkökulmasta. Näin oli asia myös Varkauden kohdalla.⁶

Ennen toista maailmansotaa punaisen osapuolen kirjoittelu ja muistelu jäi vähäiseksi ja koostui muutamista yksittäisistä teoksista.⁷ Varsinainen tutkimus sisällissodasta alkoi vasta 1960-luvulla, jolloin monet nykypäivään asti asemansa säilyttäneet klassikot ilmestyivät.⁸ Näin käynnistyneeseen toiseen sukupolveen kuuluivat myös julkisesti rahoitettujen isojen hankkeiden tuloksena syntyneet tutkimukset.⁹ Nykypäivänä jatkuvalla ja 1990-luvun alussa käynnistyneelle uusimmalle tutkimussukupolvelle on ominaista ensinnäkin julkaisujen määrän voimakas kasvu. Vuosien 1917–1918 tapahtumia käsitteleviä tutkimuksia on ilmestynyt sekä erillisjulkaisuina että opinnäytteinä hyllymetreittäin. Määrän kasvua selittävät osin sisällissodan ”juhlavuodet” 1993, 1998 ja 2008. Toinen selitys on näkökulmien monipuolistuminen. Perinteisen, jos kohta modernisoituneen sota- ja tapahtumahis-

toriallisen näkökulman¹⁰ sekä pitkään jatkumoon nojaavan terrori- ja väkivaltanäkökulman¹¹ ohella ovat nousseet tarkasteluun myös sisällissodan muistaminen, tulkitseminen, psykologinen ja kulttuurinen näkökulma¹² sekä sisällissodan naiset ja lapset¹³. Myös oikeudellinen tarkastelu ja kansainvälinen vertailu edustavat uutta lähestymistapaa sisällissodan tutkimisessa.¹⁴ Aivan erityisesti on kuitenkin mainittava vuoden 1918 sotaa koskevan paikallistutkimuksen nousu.¹⁵ Rajattu näkökulma on monissa tapauksissa syventänyt sodan ”isoa kuvaa” ja nostanut esiin paikallisten asetelmien ja vallankäytön merkityksen tapahtumien kulkuun. Lopulta vuoden 1918 tapahtumat ovat nousseet viime aikoina jälleen myös kaunokirjallisuuden teemaksi,¹⁶ samoin kuin teatterien ohjelmistoihin¹⁷.

Uudenlaisena avauksena sisällissodan tarkasteluun voi pitää myös 1998 alkanutta Suomen sotasurmat 1914–22 -hanketta. Valtioneuvoston rahoittaman hankkeen tehtävänä oli tutkia mainittuna aikana sotaoloissa surmansa saaneita suomalaisia ja koota heistä tietoja. Hankkeen tuloksena syntyi useita julkaisuja ja ennen kaikkea yli 39 000 nimen tiedosto surmansa saaneista.¹⁸ Useat edellä mainituista tutkimuksista kiinnittyvätkin sotasurma-projektiin tai ne ainakin hyödynsivät hankkeen kokonaisuutta. Hanketta voi pitää saman tyyppisenä ”kansallisten traumojen lääkitsemisenä” kuin julkisesti rahoitettua itenäistymisen ja sisällissodan tutkimusta 1970- ja 1980-luvuilla. Sisällissotaan kohdistuvan mielenkiinnon ja tutkimuksen määrän lisääntyminen ja näkökulmien monipuolistuminen kertovat joka tapauksessa siitä, että myös tässä – suomalaisille pitkään herkässä teemassa – on päästy eroon kaiken kattavan ja vasta-vaiteet torjuvan lopullisen selityksen, historiallisen ”totuuden” etsimisestä, samoin aikoinaan näkyvästi esillä olleiden ”syyllisten” nimeämisestä.¹⁹ Lähtökohtanamme tässä artikkelissa myös on, että eri positioista ja eri kentille tuotetut Varkauden vuoden 1918 tapahtumien dokumentaatiot valaisevat tapahtunutta poikkeavasti erilaisista intresseistä lähtien.

”Vallankumouksellista aikaa”

Venäjän keisarin vallan kukistumisesta keväällä 1917 alkanut vyöry pyyhkäisi myös yli autonomisen Suomen ja loi niin valtakunnallisesti kuin paikallisesti uusia asetelmia. Yhteiskunnallisen rakennemuutoksen seurauksena kärjistynyt sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus heijastui politiikkaan, jossa poliittisten leirien vastakkainasettelu syveni ja alettiin varautua myös mahdolliseen yhteenottoon. Järjestysvallan romahtaminen, yhteiskunnallisten uudistusten hidas eteneminen sekä paikallisen kunnallisen päätöksenteon epädemokraattisuus kärjistikivät yhdessä pahentuneen elintarvikepuulan kanssa ilmapiiriä pitkin vuotta 1917.²⁰

Pienestä ruukkiyhdyskunnasta mittavaksi teollisuuskeskukseksi kasvanut Varkaus oli vuonna 1917 vailla kunnallista itsenäisyyttä, sillä oman seurakunnan muodostanut alue kuului sekä Joroisten että Leppävirran pitäjään. Asetelma oli monessa suhteessa ongelmallinen, koska varkautelaisten vaikutusmahdollisuudet kummankin ”emäpitäjän” kunnallisessa päätöksenteossa olivat vähäiset.²¹ Toinen oleellinen asia oli yhdyskunnan 1910-luvulla tapahtunut murros. Varkauden hallitseva teollinen toimija Ahlström Oy investoi tuolloin voimakkaasti paikkakunnalle rakentamalla muun muassa voimalaitoksen ja puuhiomon. Tämä tarkoitti työntekijämäärän kasvua ja uusien ihmisten tuloa. Muuttoliike mursi teollisuusyhteisön sosiaalista rakennetta ja kontrollia. Tämä näkyi esimerkiksi työväenyhdistyksessä, jonka jäsenmäärä kasvoi vuoden 1917 aikana voimakkaasti. Samalla sen johto siirtyi osin muualta tulleiden ja paikkakunnalla lyhyen aikaa olleiden radikaalien henkilöiden käsiin. Tunnetuin heistä oli piirisihteri ja punakaartin päällikkö Matti Autio.²² Kaikki tämä epäilemättä kasvatti myös Varkauden työväestön ”luokkatietoisuutta” ja luottamusta mahdollisuuteen muuttaa asioita.²³

Varkauden tilanne kiristyi kesän ja syksyn 1917 aikana irtisanomisten ja lakkojen takia ja myös elintarvikkeiden jakelu tyrehtyi. Kriisiä pyrittiin useaan otteeseen ratkomaan paikallisviranomaisten sekä suurimpien työnantajien, ”kruununtehtaan”

ja Ahlström Oy:n, välisissä neuvotteluissa, joissa myös työväestön edustajia oli mukana. Valtakunnallisten tapahtuminen lisäksi paikkakunnalla oli siis omasta takaa jännitteitä, joiden seurauksena niin suojeluskunta kuin punakaarti varustautuivat. Niiden oli tosin tarkoitus vastata yhdessä järjestyksenpidosta. Järjestyskaartien voimasuhteet olivat kuitenkin epätasaiset ja syksyn 1917 edetessä järjestäytynyt työväki nousi Varkaudessa tosiasialliseksi vallankäyttäjäksi. Heikoksi jääneestä suojeluskunnasta ei ollut sen haastajaksi. Viimeistään marraskuun 1917 Venäjän vallankumousta seurannut suurlakko lukitsi myös Varkauden valtaasetelman.²⁴

Sisällissodan syttyessä tammikuun 1918 lopussa Varkaus oli vankasti punaisten käsissä. Paikkakunta sopii hyvin Risto Alapuron esittämään tulkintaan, että kun julkinen valta eli ensisijaisesti valtio menetti toimintakykynsä, kansalaisyhteiskunnan rakenteet nousivat esiin.²⁵ Varkaudessa tämä tarkoitti työväenjärjestöjä ja erityisesti punakaartia esikuntineen, tutkijalautakuntineen ja ”terroristisoluineen.”²⁶ Punakaartiin kuului tuossa vaiheessa noin 400 henkilöä, mutta heidän valtasuhteensa olivat epämääräisiä ja esimerkiksi järjestyksenpidossa oli ongelmia. Osa punakaartilaisista oli liki huligaaneja, joihin johtoportaalalla ei juuri ollut otetta. Tämä asetelma johti myös surmatöihin heti sotatoimien käynnistymisen jälkeen.

Hannu Soikkanen luonnehtii osuvasti, että kenelläkään punakaartilaisista ei ollut varsinaista sotilaskoulutusta, eikä myöskään selvää käsitystä, mikä sodan luonne ja noudatettavat toimintaperiaatteet olivat. Tämä johti ensinnäkin siihen, että ”vallankumoukselliset” surmasivat Varkaudessa ja sen lähiympäristössä parikymmentä viholliseksi katsomaansa.²⁷ Tiedot näistä surmista levisivät nopeasti valkoisen lehdistön uutisoinnissa. Toiseksi punakaarti otti panttivankeja ja uhkasi tappa heidät. Kolmanneksi Varkauden suojeluskunnan heikkous ja hajaantuminen tilanteen kiristyessä loi kokemattomalle punakaartille virheellisen kuvan vastustajan voimasta.²⁸

Sisällissodan yleiseen kulkuun verrattuna Varkaus oli syrjäinen paikkakunta, todellakin ”saareke” kaukana punaisten hallit-

semistä alueista. Tämä, yhdessä punakaartin amatöörimäisyyden kanssa ja aseistuksen vaatimattomuuden kanssa, johti siihen, että mahdollisuudet puolustaa Varkautta olivat heikot. Punaisia oli paikkakunnalla Hannu Soikkasen arvioin mukaan yli 1 000 valkoisten hyökkäyksen alkaessa 20. helmikuuta, mutta vain murto-osalla oli aseita. Valkoiset joukot olivat monin tavoin ylivoimaisia. Niinpä Varkauden valloittaminen kävi sisällissodan moniin muihin kaupunki- tai asutuskeskustaisteluihin verrattuna hyvin nopeasti. Saharakennuksen syttyminen palamaan sekä punaisten viimeiseen puolustusasemaan eli Ahlström Oy:n massatehtaan rakennuksiin suunnatut muutamat tykinlaukaukset murensivat vastarinnan ja punaiset antautuivat illalla 21. helmikuuta. Tosin antautumisen jälkeen massatehtaalta vielä ammuttiin valkoisia kohti, mikä saattoi myöhemmin vaikuttaa kostotoimien ankaruuteen. Poikkeuksellisen lyhyen taistelun seurauksena myös siinä kuolleiden määrä jäi pieneksi. Valkoisia kaatui taisteluissa kaikkiaan 12, joista kolme vielä omien luoteihin. Punaisten puolella taistelussa kaatuneita oli parisenkymmentä, mikä on myös erittäin vähän ottaen huomioon heidän toimintansa järjestäytymättömyyden, olemattoman sotakokemuksen ja sen, että mukana oli myös paljon onnettomaan tilanteeseen ajautuneita siviilejä.²⁹

Varkaus tuli tunnetuksi taistelujen ulkopuolisesta väkivallasta, joka kansalaissodan mittakaavassa oli poikkeuksellisen veristä. Taistelujen ulkopuolisen väkivallan määrää on tarkasti mahdoton tietää jo siksi, että Varkauteen tuli paljon ulkopaikkakuntalaisia. Eikä kaikkia, etenkin punaisia, väkivallan uhreja myöskään pystytä yksilöimään. Punaisen puolen uhrimäärä kasvoi vielä kevään ja kesän 1918 mittaan. Valkoiset käynnistivät laajat teloitukset heti punaisten antautumisen jälkeen. Taistelupaikkojen läheisyydessä ammuttiin ilman oikeudenkäyntiä todennäköisesti vähintään 80 ihmistä. Tämän lisäksi Varkauden kenttäoikeus jakoi ja pani toimeen kuolemantuomioita, joissa arvioidaan kuolleen noin sata punaista. Lisäksi on vielä huomioitava noin 80 vankileirillä kuollutta ja toistakymmentä kadonnutta. Kaikkiaan siis kansalaissodan uhrien määrä paikkakunnalla nousi punaisten osalta yli 250 henkilöön.³⁰ Määrä on poikkeuksellinen, suhteelli-

sesti laskettuna Suomen suurimpia. Jo Jaakko Paavolainen arvioi, että surmansa saaneiden punaisen puolen osuus oli runsaat 10 prosenttia paikkakunnan miespuolisen väestön määrästä.³¹

Aivan erityinen piirre valkoisten Varkaudessa tekemissä valtaisuuksissa olivat niin sanotut ”Huruslahden arpajaiset” eli välittömästi punaisten antautumisen jälkeen tehdyt teloitukset. Työväen perimätiedon mukaan ammuttavaksi otettiin joka kymmenes riviin komennetuista. Myöhemmin tutkimuksessa on osoitettu, että ammuttavaksi ei valittu vain sattumalta. Ensimmäisenä rivistä poimittiin punaisten johtajiksi tiedettyjä ja sitten ”paikallinen mies päätti, kuka oli kymmenes”. Teloituksista päättäminen sekä myöhemmin tuomioita jakanut Varkauden kenttäoikeus olivat vahvasti paikallisten käsissä. Tämä repi pienen yhteisön hajalleen vuosikymmeniksi. Menehtyneiden runsas määrä tarcoitti sitä, että sota kosketti isoa osaa paikkakunnan työväestöstä. Sodan jälkeisiä aikoja muistellessa todetaankin usein, että ”miltei jokaisessa työläisperheessä oli joku saanut surmansa tai vangittu”. On siis ymmärrettävää, että kansalaissodan tapahtumien käsittely kesti etenkin hävinneellä puolella vuosikymmeniä.³² ”Huruslahden arpajaiset” olivat varkauteen erikoispiirre. Toisaalta esimerkiksi sammuksien perinteessä elivät saman tyyppiset tarinat ”tutuista vihollisista ja vieraista teloittajista”, kuten myös teloitusten välttäminen palveluksia vastaan.³³

Välittömän ja myöhemmin tapahtuneen väkivallan lisäksi Varkauden tapahtumista tekee tärkeän niiden ajoittuminen, käsittely ja hyväksikäyttö valkoisella puolella. Punaisten valtakausi Varkaudessa kesti varsinaisesti vain muutaman viikon ja heidän surmaamiensa henkilöiden määrä oli noin kaksikymmentä. Valkoisen puolen lehdistö uutisoi kuitenkin yksityiskohtaisesti ja tarkoitushakuisesti punaisten väkivaltaisuuksista jo ennen Varkauden valtausta ja myös sen jälkeen. Näin kohotettiin taistelumoraalia, vahvistettiin uskoa voittoon ja samalla laskettiin pohjaa valkoisten väkivaltaisuuksien tietynlaiselle hyväksymiselle, ei vain Varkaudessa vaan myös muualla. Varkaushan oli ensimmäinen punaisten hallussa ollut ”saareke”, jonka valkoiset joukot taistelun jälkeen valtasivat.³⁴ Toisaalta valtauksen jälkeisen väkivallan laa-

juus ja ainakin osittainen sattumanvaraisuus arvelutti myös paikalla olleita.³⁵ Siksi toimet piti oikeuttaa jälkeinpäin. Varkauden kenttäoikeuden puheenjohtajana toiminut hovioikeuden asessori Elias Walfrid Sopanen perusteli valloituksen jälkeisiä rankaisutoimia sillä, että ne ”täydellisesti vastasivat väestön oikeuskäsitteitä ja olivat sen ilmaisuna”.³⁶ Myös valkoisten päämajan 25. helmikuuta antama ohjeistus – jolle myöhemmin annettiin nimi ”ammutaan paikalla” – saattoi liittyä Varkauden väkivaltaisuuksiin. Väljä ja tulkinnanvarainen ohjeistus ei kuitenkaan kyennyt hillitsemään punaisiin kohdistuneita kostotoimia.³⁷

Sota-ajan dokumentointi

Varkaus oli punaisten kontrollissa kaikkiaan pari kuukautta, jonka jälkeen valkoiset ottivat teollisuusyhdyksunnan haltuunsa. Jo ennen paikallisia sotatapahtumia Varkaudesta kirjoitettiin lehtien palstoilla. Esimerkiksi Sortavalassa ilmestynyt *Laatokka*-lehti kuvaili punakaartilaisten hirmutöitä Varkauudessa ja lähiympäristössä.³⁸ Tiedot ovat yllättävän tarkkoja punakaartilaisten nimiä myöten. Hirmutöitä kuvaavissa teksteissä on vahvasti propagandistinen sävy. Niinpä kirjoituksia jouduttiin myöhemmissä lehdissä oikaisemaan.

Ennen sotatoimia myös työväenlehdissä kirjoitettiin paikallisista tapahtumista. *Savon Työmiehestä* väläytettiin aseellisen yhteenoton mahdollisuutta jo huhtikuussa 1917, sillä työväestön tietoon tuli Lehtoniemen tehtaiden isäntien anomus aseellisesta avusta.³⁹ Tämän jälkeen pitkin vuotta uutisoitiin lakoista, kärjistyvästä elintarvikepulasta ja järjestyskaartien muodostamisesta sekä ”lahtareiden toimista lähiseuduilla”. Sotatoimien käynnistyessä *Työmiehestä* ”peloteltiin” Varkautta lähestyviä valkoisia kertomalla, että Varkauden lähivesillä seilaa punaisten turvana vahvasti varustettu tykkivene.⁴⁰

Varkauden valloituksen toteutuminen uutisoitiin nopeasti lehdistössä. Jo helmikuun 23. päivän *Laatokassa* otsikoitiin tapahtumista: ”Varkauden tehdas valloitettu – Punaisten tappiot

musertavan suuret”. Kolme päivää myöhemmin lehti kertoi, että valkoiset olivat menettäneet henkensä Varkauden taisteluissa. *Laatokan* helmikuun 28. päivä ilmestyneessä numerossa luki-joille esiteltiin pitkäkö kuvaus eli ”lähempi selostus taistelujen kulusta”. Varkauden tapahtumien käsittely jatkui lehdessä vielä maaliskuun alussa, jonka jälkeen kuvausten painopiste siirtyi muille alueille.⁴¹

Varkauden tapahtumien sota-aikainen dokumentointi jäi kaikkiaan vähäiseksi ja se painottui edellä kerrotulla tavalla valkoiseen lehdistöön. Sen sijaan paikkakunnan punaisten jäljiltä säilyi vain joitakin kaartin dokumentteja sekä sodan valkoiselle osapuolelle suunnattuja viestejä. On selvää, että punaiset hävitivät tappion seurauksena mahdollisimman paljon ”syyllisyydestään” kertovaa aineistoa. Valkoisten dokumenteiksi muotoutuivat Kansallisarkistoon sijoitetut valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden punaisia koskeneet kuulustelupöytäkirjat, joita esimerkiksi Marko Tikka on käyttänyt tutkimuksessaan. Tapahtumiin liittyviä dokumentteja löytyy myös Kansallisarkiston alaisen entisen Sota-arkiston pikkukokoelmista. Eniten esillä ollut dokumentti on niin sanottu kenttäoikeuden tuomiokirja, jossa viimeinen kuolemantuomio on kirjattu maaliskuun 14. päivälle.⁴²

Valkoiset ja punaiset tulkinnat

Sisällissota jätti suomalaisiin vuosikymmeniä kestäneen muistijäljen. Tätä jälkeä alettiin käsitellä tekemällä tukintoja tapah-
tuneesta. Muistelemisen lisäksi alkoi ilmestyä myös kirjallisia tuotoksia. Juhani Paasivirran mukaan tehdyt tulkinnat edustivat kahta poikkeavaa katsontakantaa, punaista ja valkoista. Sen sijaan ulkokohtaisen tutkija-asenteen ottaminen ei ollut kovin nopeasti mahdollista, sillä ”voimakkaat tunnereaktiot, toisaalta voitto-, tappiomielialojen nostattamat, sävyttivät yleensä osapuolten historiallisia kirjaanpanoja”.⁴³

Kaksi sodan osapuolta tulkitsi sotatapahtumia omista lähtökohdistaan subjektiivisesti. Valkoisten ensimmäinen Varkaus-

Sisällissodan konkreettisia jälkiä 1918. Varkauden sahan ja myllyn savuavat rauniot. Kuva: Kansan Arkisto.

tapahtumien tulkinta ilmestyi jo 1919, jolloin paikallinen suojeluskunta julkaisi teoksen *Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta*. Julkaisu mahdollistui siten, että ”innokas ja taitava valokuvauksen harrastaja herra Ivar Ekström kuvasi sotatapahtumia usean viikon ajan”. Kuvausmatka alkoi Iisalmesta edeten Kuopion kautta Varkauteen ja siitä edelleen Mäntyharjun ja Karjalan rintamille. Esipuheessaan Varkauden suojeluskunta korostaa valokuvista, kuinka ”varsinkin Varkauden kuulut tapahtumat tulevat niissä hyvin valaistuiksi”.⁴⁴

Ivar Ekström, joka toimi sittemmin A. Ahlström-yhtiön hovi-kuvaajana, otti Varkauden tapahtumista useita kuvia erilaisista kohteista. Kiinnostavaa on, että sittemmin laajalle levinnyttä

teloituskuvaa suojeluskuntalaiset eivät sotakuvajulkaisuun sisällyttäneet. Kyseistä tukkikasan edessä tapahtunutta teloituskuvaa vuoden 1918 valokuvia tutkinut Jukka Kukkonen on pitänyt ”sommitelmaltaan monumentaalisena, Francisco Goyan Toukokuun kolmas -maalausta muistuttavana valokuvana” ja eräänlaisena sisällissodan ikonina.⁴⁵ Todennäköisesti Varkauden kipeiden tapahtumien ajallinen läheisyys ja valkoisen puolen halu käsitellä niitä mahdollisimman vähän vaikuttivat myöhemmin klassikon asemaan nousevan kuvan puuttumiseen julkaisusta.

Varkauden suojeluskunta valmisti muistojulkaisun 15 vuotta tapahtumien jälkeen. Teos oli nimeltään *Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*. Julkaisu oli tarkoitus saada aikaiseksi jo valloituksen 10-vuotismuistamiseen, mutta ”mainittu sanomalehtimies ei voinut lupaustaan täyttää”. Julkaisua valmistellut toimikunta keräsi aineistoa pyytäen sekä kirjallisia että suullisia kertomuksia ”Warkauden ja sen ympäristön tapahtumista”. Savonlinnan suojeluskunnalta saatiin käyttöön jääkäriluutnantti J. E. Sainion kirjoitus valloituksesta.⁴⁶

Warkauden valloitus -julkaisussa selostetaan paikallisia ja lähiympäristön tapahtumia varsin perusteellisesti. Lisäksi julkaisu sisältää tapahtuman kokeneiden kirjallisia muisteluita, valloituksen aikoihin ja pian sen jälkeen lähetettyjä sähkösanomia sekä kuvia tärkeiksi koetuista henkilöistä ja tapahtumapaikoista. Julkaisuun on painettu myös punakaartin laatimia asiakirjoja, jollainen on esimerkiksi Warkauden työväenyhdistyksen, Punaisten kaartin esikunnan ja Toimeenpanevan komitean helmikuun 1. päiväksi 1918 kirjaama julistus punaisten omista toimista ja panttivangeiksi otettujen kohtelemisesta. Mukaan on mahtunut myös Eljas Soinisen runo, jossa korostetaan punaisten taisteluhenkeä ja manataan ”lahtareiden passittamista tuonelaan”.⁴⁷

Julkaisun loppusanoista löytyy tulkintaa Varkauden tapahtumista. Niiden merkitykseksi nähtiin valkoisten yhteyksien turvaaminen niin Itä- ja Länsi-Suomen kuin Etelä- ja Pohjois-Savon välillä. Varkauden valloituksen ajankohta nostetaan myös esille: ”Warkaus oli ensimmäinen rintaman takainen valloitettu paikka, jossa punakaartilla oli tilaisuus näyttää, minkälaiseksi

olot heidän mielensä mukaan olisivat järjestettävät maassamme”. Varkauden valloitus merkitsi käännettä, jottei punakapinalla saatettu ”maamme koko kunnollinen kansanaines kommunistisen hirmuikkeen alle”. *Varkauden valloitus* -julkaisu päättyy sotatapahtumien loppumiseen. Sen sijaan valloituksen yhteydessä toteutetuista tai myöhemmin tehdyistä teloituksista ei kirjoiteta riviäkään.⁴⁸ Tarkastelutapa oli siten samanlainen kuin pian sodan jälkeen ilmestyneessä kuvajulkaisussa. Valkoisen puolen väkivaltaisuuksia ei haluttu juhlaulkaisussa nostaa esille, ei edes oikeutamisen näkökulmasta.

Varkauden sotatapahtumia on kuvannut valkoisten näkökulmasta myös Niilo Hersalo 1950-luvun puolivälissä ilmestyneessä *Suojeluskuntien historian* ensimmäisessä osassa. Savon tapahtumia käsitellään teoksessa seitsemällä sivulla. Sotatapahtumien läpikäymisen jälkeen kirjoittaja esittää, kuinka valloituksen jälkeen ”yltiöpunaisuus haalistui tämän jälkeen miltei itsestään” ja kuinka ”suomalaisen työmiehen kumouskiihko osoittautui sitenkin vain pintavaahdoksi, joka hajosi kohta, kun punajohtajien ote heltisi ja kiihotus lakkasi”.⁴⁹ Käsittelytapa ja näkökulma olivat siis lähes neljä vuosikymmentä sodan päättymisen jälkeen hyvin samantapaiset kuin valkoisen puolen aikaisemmissa tuotoksissa. Perin toisenlaisesta näkökulmasta Varkauden tapahtumia tarkasteltiin Leningradissa painetussa teoksessa *Proletaarisen vallankumouksen rintamilta*. Julkaisussa varkautelaiset punaiset kuvataan sankarillisiksi vallankumoustaistelijoiksi, jotka joutuivat antautumaan valtavan ylivoiman edessä.⁵⁰

Punaisen puolen muistelupeheessä on korostettu, kuinka Varkauden valloituksen ja teloitusten jälkeen työväestöllä ei ollut sanansijaa paikallisessa päätöksenteossa. Porvariston hegemonian oloissa vuoden 1918 tapahtumia käsiteltiin työväestön piirissä niin kodeissa kuin työpaikoillakin. Yksi keskustelujen aihe oli teloitettujen määrä. Esimerkiksi 1980-luvun lopulla oman työläisurheilijan elämäkertansa laatinut Veikko Tarvainen esitti paikkakunnalla teloitettun haudankaivajan merkintöjen mukaan 457 henkeä.⁵¹

Työväentalojen suojissa Varkauden tapahtumat taipuivat myös teatteriesitykseksi. Vuoden 1918 melskeissä henkensä usean viikon piileskelyn jälkeen säilyttänyt ja sittemmin Varkauden teatterin johtajana toiminut Väinö Heiskanen muisteli 1985 tehdyssä haastattelussa 1920-luvulla iltamaohjelmiin sisältyneen joukkolausunnan sisältöä:

Ne olivat sellaisia kostorunoja. Niissä sitten vannottiin kosta. Se oli sellainen joukkoryhmä, jossa oli esilauseja, vähän liikettäkin. Se oli vakituinen iltamanumero, ja minä jouduin sitä vetämään. Se meni siihen aikaan erittäin hyvin yleisöön. Yleisö oli kokenut sen kapinan. Se oli semmonen joka veti.⁵²

Työväenjärjestöjen historiikeissakin vuoden 1918 tapahtumia on käsitelty. Esimerkiksi 1912 perustetun Varkauden Tarmoon 10-vuotishistoriikissa muistellaan seurajäsenten kohtaloita toteamalla, että ”osa kuoli sodassa ja suurin osa ammuttiin puhdistuksissa”.⁵³ Varkauden työväenyhdistys perustettiin 1905 ja se oli paikkakunnan vahvin työväenjärjestö sisällissodan alkuaikana. Se ei kuitenkaan järjestönä ollut keskeinen toimija sodan aikana, vaan vuonna 1917 perustettu paikallinen työväenjärjestön ”eduskunta” ja myöhemmin punakaartin esikunta, toimeenpaneva esikunta ja väkivallantekoihin syyllistynyt, kuolemankomppanianakin tunnettu, ns. Musta liitto olivat merkittävämmässä roolissa.⁵⁴ Työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus ilmestyi vuonna 1930 eli aikana, jolloin paikkakunta oli vielä tukevasti oikeiston ja suojeluskunnan hegemonian alla. Niinpä vuotta 1918 kuvataan ”surujen ja murheiden” ajaksi, jolloin Varkauden työväestö ”päätti ottaa osaa sotaisiin maininkeihin”. Silti historiikki tuo esiin työväenperinteessä keskeisesti eläneen tulkinnan: ”Voittaja oli raaka, se ensitöikseen mestautti useita kymmeniä miehiä, ja sittemmin noin kolmen viikon kuluessa kerrotaan ammutun noin 450 miestä...”.⁵⁵ Toisen maailmansodan jälkeen julkaistussa 40-vuotishistoriikissa on osin sama teksti kuin 15 vuotta aikaisemmin. Kiinnostavaa kuitenkin on Varkauden tapahtumien keskeisen punakaartilaisen Matti Aution luonnehdinta. Hän oli ”kansanpuhuja jos kuka” ja sai ”varkautelaiset suorastaan haltioi-

tumaan”. Aution teloitus kuvataan näin: ”Kapinan päivinä hänet ammuttiin, mutta rohkeasti pystyssä päin hän meni kuolemaan, ei huolinut edes sidettä silmilleen, vaikka sitä oli hänelle tarjottu. Näin kuolee vain todellinen vallankumoussankari”.⁵⁶ Hävinneen osapuolen erilainen tulkinta paikallisista tapahtumista oli siis nousemassa esiin poliittisen tilanteen muuttumisen seurauksena.

Varkaus 1918 kirjallisuudessa

Varkauden tapahtumia kuvattiin kaunokirjallisuudessa sangen pian sodan jälkeen. Joel Lehtosen 1918 ilmestyneessä novellikokoelmassa *Kuolleet omenapuut* esitetään Aapeli Muttisen osallistuminen Varkauden valloitukseen. *Muttisen Aapeli sodassa* -novellin tapahtuma-aika ja -paikka on tarkasti määritelty: ”Savossa Varkauden tehtaalla vuonna 1918. Talvinen yö. Seuraava päivä on helmikuun 21:s.”⁵⁷

Kirjailijan elämäkerran kirjoittanut Pekka Tarkka valaisee, kuinka pian sodan jälkeen Lehtonen haastatteli sotasairaalaksi muutetulla Savonlinnan Seurahuoneella haavoittuneita valkoisia. Yksi haastateltavista oli jääkärivänrikki J. E. Sainio, joka johti Varkauden valloituksessa yhtä valkoisten osastoa.⁵⁸ Näin ollen Lehtonen sai voittaneen osapuolen resursoimana kerätä aineistoa kaunokirjalliseen teokseensa.

Lehtonen kuvaa tapahtumahistorian osin tuntien valkoisten valloitustoimia. Käynnistyvistä teloituksia Lehtonen kirjoittaa: ”Kuuluu julistus, että joka kymmenes kapinoitsija ammutaan, paitsi lisäksi erikoisen syyllisiä; ampujat kulkevat jo suitsevat pyssyt kädessä kuljettaen vankeja rivissä”. Lehtonen siis näyttää tienneen ilmeisesti haastateltaviensa informoimana, että aivan mekaanisesti teloitukset eivät johtaneet joka kymmenennen ampumiseen. Novellin päähenkilö Aapeli Muttisellekaan ei käy hyvin. Ammuttuaan Haulikolla ihmisen Muttinen sekoaa. Tutkittavien vankien mukana mies viedään junalla Kuopioon Niu-vanniemen mielisairaalaan ”virkistymään joksikin aikaa”.⁵⁹ Yrjö

Varpio on nimennyt Lehtosen yhdessä Frans Emil Sillanpään kanssa sisällissodan varhaisiin kyseenalaistajiin.⁶⁰

Lehtosen novellin jälkeen kesti pitkään ennen kuin ruukkityhdyskunnan tapahtumat sisällytettiin kaunokirjallisiin teksteihin. Väinö Linna mainitsi *Täällä Pohjantähden alla* -romaani-trilogiansa toisessa osassa Varkauden välienselvittelyn⁶¹. Vasta 1970-luvulla ilmestyi ensimmäinen ja ainoaksi jäänyt aikalaiskokemuksiin pohjannut kaunokirjallinen romaani Varkauden sotatapahtumista. Asialla oli lapsuutensa Lehtoniemessä elänyt Uuno Pekka Kekäläinen.

Punakaartissa sisällissotaan osaa ottanut sekä Kuopion ja Henalan vankileirit kokenut Kekäläinen kuvaa teoksessaan sodan tapahtumia ja vankilakokemuksiaan runsaan sadan sivun verran. Omien kokemusten lisäksi kirjoittaja on oletettavasti ammentanut tietoa tapahtumista myös muilta Varkauden tapahtumien osallisilta. Pelkästään joka kymmenennen ottamisen teloitettavaksi Kekäläinenkin kumoa:

Miehet järjestettiin riveihin. Rivejä tarkastamassa kulkivat ensin työnjohtajat, kauppiaat ja suurten talojen isännät. He kiskaisivat riveistä miehen sieltä, toisen täältä, sellaisia joita kohtaan heillä oli henkilökohtaista kaunaa. Nämä valitut vietiin uuden sellulosatehtaan seinustalle ja vartiomiehet heitä vartioimaan. Tämän jälkeen nuoret suojeluskuntalaiset alkoivat rivien päistä laskea aina kymmeneen ja kiskaisivat kymmenennen miehen ulos rivistä ja luovuttivat vartiomiehille, tuolta nuoren täältä vanhan, ilman muuta valintaa tai armoa.⁶²

Tapahtumien kuvaus vastaa pitkälle Marko Tikan tutkimuksessaan tekemää tulkintaa.⁶³

Vajaat kymmenen vuotta Kekäläisen teoksen ilmestymisen jälkeen julkaistiin presidentti Urho Kekkosen muistelmien ensimmäinen ja ainoaksi jäänyt osa. Kajaanin sissien joukossa Varkauden valloitukseen osallistunut Kekkonen kuvaa ”sodan hirvittäviä kasvoja” Huruslahdella vajaan sivun verran. Huruslahden tapahtumista presidentti kirjoittaa: ”Varkaudessa alkoivat sodan todelliset kasvot paljastua. Joukkoomme levisi tieto, että läheisen

järven jälle oli ammuttu vangiksi joutuneita punakaartilaisia. Osa meistä kajaanilaisista lähti Huruslahdelle katsomaan, mitä siellä oli tapahtunut. Sehän tiedetään nyt, että suojeluskuntalaiset olivat ilman tutkintoa ja tuomiota ottaneet vankien riveistä joka kymmenennen miehen ja ampuneet. Kun menimme jälle, oli siellä teloitettuja vieri vieressä. En ole selvillä, kuinka monta vainajaa siellä oli, mutta nyt kun muistelen tuota aamua, on mieles-säni kuva, että niitä oli sadan tienoilla. Minun ei tarvinne sanoa, että nuoreen 17-vuotiaaseen poikaan näky Huruslahden jällä jätti lähtemättömän vaikutelman.”⁶⁴

Jouko Puhakan romaanihenkilö Niko Surakka osallistui myös Varkauden valloitukseen. Vuonna 1985 ilmestyneen teoksen *Niko Surakan vapaussota* taustamateriaaliksi kirjailija on lukenut Varkauden sisällissodan kuvauksia. Vaikuttaisi siltä, että Puhakka on tutustunut sekä Varkauden valloitus -teokseen että Soikkasen Varkauden historiaan. Fiktiivisten hahmojen lisäksi teoksessa esiintyy myös valkoisten valloitusjoukkojen komentajia todellisilla nimillään. Teoksessa käsitellään myös teloituksia mainiten, että ”jälle kootuista ammutaan umpimähkään joka kymmenes mies”. Romaanihenkilöt keskustelevat perustettavasta kenttäoikeudesta, että ”tuominnevatko oikeudenmukaisesti jälkikäteen nekin, joita siellä nyt ampuvat”. Karjalan komppaniassa taistelleen Niko Surakan Varkauden valloitusta seuraa matka Pieksämäelle ja viiden päivän loma.⁶⁵

Kirjailija Veijo Meri on otsikoinut Suomen historiasarjansa kolmannen osan yhden luvun yksiselitteisesti Varkaus. Kolmen sivun verran Meri kuvailee paikallisia sotatapahtumia toistaen historiakirjoituksen tuottamaa tietoa. Kirjailijan mukaan taisteluissa kaatui ehkä parikymmentä punaista ja 12 valkoista. Meri esittää punaisten vangittujen määräksi 1200. Luvun lopuksi Meri kuvaa punaisten kohtaloa ja kohtelua:

Heidät järjestettiin riveihin Hurus- oikeammin Huoruuslahden jälle. Nimi johtui siitä, että siinä vesi teki huorin, kun osa siitä meni sivukylään. Rivistön edessä teloitettiin ampumalla Varkauden punakaartin päällikkö, piirisihteeri Matti Autio ja Savonlinnan kaartin päällikkö Parkkinen. Sen jälkeen vankien riveistä

otettiin joka viides mies ja ammuttiin. Heitä oli 210. Nämä olivat kuuluisat Huruslahden arpajaiset.⁶⁶

Kiinnostavaa on, että Meri esittää joka viidennen rivistä otetun miehen tulleen ammutuksi. Teoksen lähdeluettelossa ei ole teosta, joka kuvaisi kyseisellä tavalla Varkauden tapahtumia. Näin ollen Meri on ottanut kirjailijan vapauksia kirjoittaessaan tekstiä. Silti esimerkiksi kuolleiden lukumäärät ovat hyvin lähellä tutkimuksessa todennettuja. Sinällään on kiinnostava kysymys, kuka alkoi ensimmäisenä käyttää ilmaisua Huruslahden arpajaiset. Varkautelaisten vuosisata -teoksen tekovaiheessa historiatoimikunnan jäsen Jaakko Hendolin arveli, että ensimmäisenä kyseisellä ilmaisulla tapahtumia kuvasi kirjailija Matti Kurjensaari. Oletettavaa on, että ilmaisu olisi ollut myös osa punaisen osapuolen suullista perinnettä.

Kirjailija Simo Hämäläinen sisällytti Varkauden tapahtumia teokseensa *Vuosisadan mittainen mies*. Romaanihenkilönsä Hämäläinen kuljettaa Varkauden sotatapahtumiin saatteella, että punaiseksi tiedetyn paikkakunnan ”perusteellista puhdistusta pidettiin välttämättömänä”. Valkoisten ”selustaan ei vihollispesäkkeitä saanut jäädä”. Hämäläinen kuvaa lyhyesti valkoisten hyökkäyksen ja tulituksen sekä punaisten peräytymisen ja antautumisen. Kirjassa esitetään, kuinka vankikulkueesta otettiin sivuun joka kymmenes ja viettiin pääsääntöisesti Huruslahden jälle. Vankien huomattaessa joka kymmenennen ottamisen syntyi epäjärjestystä ja nujakointia. Mekaanisen laskutoimituksen tuloksen sekoitti myös ”joku isä”, joka asettui kymmenenneksi poikansa sijaan. Hämäläisen fiktiivisen kuvauksen mukaan aivan matemaattisen tarkasti valintaa ei tehty:

Tehtaiden työnjohtajat ja muuan varkautelainen poliisi osoittivat joukosta pahimpia punikkeja, ja heidät vetäistiin syrjään välittämättä laskeskella. Muuan kauppias ynnätä höpötti kuumissaan, koetti nyhtää pois vaaran paikoista niitä, jotka olivat hänen puoltinsa pahasti velkaa, ja tyrkätä tarjolle osuuskaupan asiakkaita.⁶⁷

Humoristina tunnetun Hämmäläisen kirjoittaessa teostaan sisällissodan tapahtumista oli kulunut 80 vuotta. Vuotta ennen kirjan ilmestymistä Varkaudessa järjestetyssä seminaarissa emeritusprofessori Hannu Soikkanen esitti alustuksessaan, kuinka ammuttavaksi valikoitiin tiettyjä henkilöitä. Samaa Soikkanen tosin viittasi jo Varkauden historiassa yli kolme vuosikymmentä aikaisemmin.⁶⁸

Kaunokirjallisissa teoksissa korostuvat Varkauden teloitukset. Tähän vaikuttanee niiden poikkeuksellisen suuri määrä, mikä antoi aineksia sekä suulliselle perinteelle että kaunokirjallisille esityksille. Sen sijaan tapahtumien taustat ja muut sotatoimet ovat tulleet vain ohuesti tarkastelluiksi.

Tutkimus

Varkauden kauppalan johto päätti 1950-luvun alussa kirjoituttaa paikkakunnan historian. Lehtori Helvi Stevens kokosi aineistoa, jonka jälkeen Hannu Soikkanen palkattiin vuoden 1956 lopulla saattamaan historiahanke päätökseen. Soikkanen käsitteli varsin laajasti myös sisällissodan tapahtumia. 1963 ilmestyneessä historiategoksessa vuoden 1918 tapahtumat tulivat käsitellyksi poikkeuksellisen laajasti suhteutettuna koko paikallishistorian kenttään. Myöhemmän arvion mukaan Varkauden historian ”kansalaisso-
taosuutta voidaan pitää edelleen pätevänä tulkintana ja samalla yhdenlaisena vuoden 1918 tapahtumien paikallishistoriallisena pioneerityönä”⁶⁹. Erityistä oli se, että historiahankkeelle ei valittu lainkaan historiatoimikuntaa. Kauppalanjohtaja perusteli ratkaisua sillä, että toimikunta ei olisi päässyt yksimielisyyteen nimenomaan vuoden 1918 tapahtumista.

Soikkasen Varkauden sisällissotatapahtumien kuvaus on laajuudeltaan kolmisenkymmentä sivua. Tutkija sekä taustoittelee varsinaiset sota- ja valtaustapahtumat että arvioi perusteellisesti sodan ja teloitusten seurauksia. Soikkasen huolellista tutkimustyötä osoittaa tapahtumien tarkka kuvaus sekä sodan uhrien määrän huolellinen selvittäminen. Soikkasen mukaan valkoisia

kaatui taisteluissa 12 miestä ja kolmisenkymmentä haavoittui. Punaisten osalta Soikkanen päätyy eri lähdetietoja yhdistellen 200 ammuttuun.⁷⁰

Soikkanen esiintyi luennoitsijana vuonna 1998 Varkaudessa järjestetyssä Varkaus, Suomi ja vuosi 1918 -seminaarissa. Järjestäjät olivat antaneet luennon otsikoksi ”Mitä Varkauden historia ei kysynyt vuodesta 1918?”. Itsekriittisesti emeritus professori arvioi tekemisiään Varkauden historiankirjoituksen parissa. Hän nosti esille vaikenemisen kulttuurin eli aineistoa keräävälle tutkijalle ei oltu valmiita kertomaan tapahtumista, vaikka sodasta oli kulu-
nut jo yli 40 vuotta. Nykytietämyksensä valossa Soikkanen esitti, että hänen olisi pitänyt haastatellut joitakin keskeisiä henkilöitä tarkemmin. Hän myös tarkensi uhrilukua siten, että ainakin 217 ihmistä kuoli Varkaudessa valkoisen terrorin uhrina.⁷¹ Seminaarin yhteydessä Soikkanen myös esitti, että kunnallisen itsenäisyyden puute jäi häneltä liian vähälle huomiolle.⁷²

Soikkasen paikallishistoriallisten tekemisten arvoa nostaa se, että Varkauden historian ilmestyessä sisällissodan tieteellinen tutkimus oli vasta alkamassa. Esimerkiksi Jaakko Paavolaisen terroritutkimukset eivät olleet vielä ilmestyneet. Paavolaisen sisällissodan poliittisia väkivaltaisuuksia käsitelleistä teoksista vuonna 1966 ilmestyi tutkimus punaisesta terrorista. Valkoista terroria valaistiin vuotta myöhemmin painetussa teoksessa.⁷³ Näin ollen Soikkanen teki merkittävän paikallisen, valtakunnallisen ja myöhemmän tutkimuksen arvioinnin kestäneen pioneerityön.

Jaakko Paavolainen sijoittaa Varkauden tapahtumat nimeämäänsä asemasodan kauteen. Paavolainen päätyy tutkimukseensa 210 teloitettuun. Lisäksi hän esittää Soikkaseen tukeutuen, että punaisia kaatui taisteluissa 15–20 henkeä. Paavolainen oikoo myös tulkintaa teloitettujen huomattavasti suuremmasta määrästä:

Vanha traditio Varkauden teloitusuhrien 400–500:een nousevasta määrästä perustuu epäilemättä erehdykseen, – sinänsä varsin helpposti käsitettävään ’kahdentumisilmiöön’ eli siihen, että uhrin on laskettu sekä koti- että työpaikkakunnallaan. Toisaalta lopputulos osoittaa, että runsaasti puolet on ammuttu kenttäoikeuden kir-

Postikortti, jonka avulla kerättiin rahaa punaisten yhteishaudalle Varkaudessa. Muistomerkki varastettiin ja hukutettiin Komminselällä. Sotien jälkeen hankittiin samanlainen muistomerkki. Kuva: Työväen Arkisto.

janpidon ulkopuolella. Epäilemättä näiden täysin summittaisten teloitusten pääpaino on heti valtauksen jälkeisissä päivissä.⁷⁴

Ryhmiteltäessä suurimpia teloituspaiikkakuntia Varkaus sijoittuu ylivoimaisesti tilaston kyseenalaiselle kärkipaikalle⁷⁵.

Varkauden tapahtumia käsiteltiin vuonna 1998 järjestetyssä Varkaus, Suomi ja Vuosi 1918 -seminaarissa. Runsaat 200 henkeä koonneen seminaarin tavoitteena oli yhtäältä luoda uusia näkökulmia Varkauden sisällissotatapahtumiin ja toisaalta suhteuttaa paikalliset tapahtumat laajempaan kokonaisuuteen. Seminaarin tutkija-alustukset sisällytettiin Varkauden museon julkaisemaan teokseen. Julkaisun kirjoittajia olivat Seppo Knuuttila, Hannu Leväinen, Ilkka Liikanen, Kimmo Rentola, Esa Sironen, Hannu Soikkanen ja Hannu Itkonen. Julkaistuissa artikkeleissa tutkijat eivät tukeutuneet pelkästään omiin tekemisiinsä, vaan hyödynsivät tulkinnoissaan virinnyttä yleisempää tutkimusta. Myös Varkauden tapahtumia valaistiin uudelleen, mistä yhtenä osoituksena ovat edellä mainitut Hannu Soikkasen seminaaripohdinnat.⁷⁶

Varkauden tapahtumien dokumentointi on jatkunut myös 2000-luvulla. Kirjoittaessaan varkauteen työväen järjestötoiminnan historiaa Arto Nevala saattoi nojata hyvään perustutkimukseen, eikä esimerkiksi arvio teloituksissa ja niiden jälkeen kuolleiden määrästä juuri muuttunut. Sen sijaan vuoden 1922 levottomuudet hän tulkitsee painokkaasti ”kansalaissodan loppunäytökseksi”.⁷⁷ Hannu Itkonen oli puolestaan sijoitettava vuoden 1918 tapahtumat laajempiin yhteyksiin kirjoittaessaan *Varkautelaisten vuosisata* -teosta. Itkonen hyödynsi sekä aiempia pohdintoja että arvioi Varkauden tapahtumien tulkintoja ja perintöä.⁷⁸

Uusia näkökulmia paikallisiin tapahtumiin hakivat myös Antti Aho ja Hannu Itkonen toimituksellis-tutkimuksellisessa vuoden 2008 *Varkauden Lehteen* kirjoittamassa kymmenosaisessa juttukokonaisuudessa. Juttujen teemat olivat tapahtumat, rakennukset, tapahtumapaikat, henkilöt, dokumentit, haudat, esineet ja tavarat, kuvat, julkaisut sekä tulkinnat.⁷⁹ Juttukokonaisuus kuvitettiin sekä arkistokuvien että tapahtumapaikoista uusia kuvia

ottaen. Aiheen kiinnostavuutta osoitti se, että kirjoittajat saivat jutuista sängen paljon palautetta.

Varkauden tapahtumat ovat olleet mukana myös useissa laajemmin sisällissotaa tarkastelleissa tutkimuksissa. Marko Tikan kenttäoikeuksia käsitelleessä väitöskirjassa Varkaus oli yksi esimerkkitapaus. Tikan tutkimus tuo uutta ja aikaisempaa tarkempaa tietoa paikkakunnan tapahtumiin. Hänen keskeisiä havaintojaan on ensinnäkin se, että heti valloituksen jälkeen tapahtuneissa teloituksissa paikallisten merkitys uhrien valinnassa oli merkittävä. Toiseksi Varkauden kenttäoikeus toimi Tikan arvion mukaan rationaalisesti määrittämällä syyn tuomiolle. Lisäksi kuolemantuomioiden osuus tutkituista ei Varkauden kenttäoikeudessa ollut mitenkään poikkeava. Hän tulkitseekin Varkauden tapahtumien olleen johdettu ja tyypillinen sotilaallinen repressio, jossa kuitenkin paikallisilla oli näkyvä rooli.⁸⁰ Tikan ohella myös Antero Jyränki katsoo Varkauden tapahtumia oikeudenkäytön näkökulmasta. Hän korostaa todistelun ja lausuntojen sattumanvaraisuutta ja sitä, että ensi vaiheessa kenttäoikeus ei mitenkään ehtinyt tutkia perusteellisesti tuomitsemiensa henkilöiden tekemisiä.⁸¹ Varkauden tapahtumiin ovat viitanneet teoksissaan Marja-Leena Salkola (1985), Jussi T. Lappalainen (1981), Ohto Manninen (1993) ja Olavi Hovi (1995). Ulla-Maija Peltonen nostaa sisällissodan muistin paikkoja tutkiessaan esiin myös Varkauden punaisten muistomerkin tuhoamisen 1920-luvulla ja Ilkka Huhta tutkiessaan kirkon roolia sisällissodassa.⁸²

Tulkintoja läheltä ja kaukaa

Pohdittaessa Varkauden samanlaisuutta tai erityisyyttä sisällissodan tapahtumien ja tulkintojen osalta on hyvä pitää mielessä, että lopulta kaikki vuoden 1918 paikalliset tapahtumat olivat omalla tavallaan ainutlaatuisia – ja toisaalta myös yleisempään kehykseen sopivia. Varkauden erityisyys kumpuaa ensinnäkin siitä, että sotatapahtumat sijoittuvat sodan alkuvaiheeseen. Valkoisten oli hyökättävä erillisenä punaisena saarekkeena sijainneeseen Var-

kauteen jatkaakseen sotatoimia muualla. Toiseksi teloitus- ja koston toimet valtauksen yhteydessä muodostuivat poikkeuksellisen rankoiksi, mutta taisteluissa kuolleiden määrä taas poikkeuksellisen pieneksi. Tämä asetelma oli omiaan synnyttämään katkeruutta työväestön piirissä laajemminkin kuin pelkästään Varkaudessa. Paikkakunnan mittavat teloitukset, puheet ”Huruslahden arpajaisista” eli joka kymmenennen miehen ampumisesta, edellyttivät myös jälkikäteistä oikeuttamista. Ne siirtyivät myös yleisempiin vuoden 1918 muisteluihin ja antoivat aineksia erityyppiselle esittämislle myöhemmin.

Varkaudessa tapahtunutta, mutta sisällissodalle tyypillistä, taas oli esimerkiksi ulkopuolelta tulleiden henkilöiden merkittävä rooli punakaartin muodostamisessa ja radikalisoitumisessa. Heillä ei ollut pitkäaikaista kiinnittymistä pienen yhteisön ihmisiin, eikä siten myöskään samanlaisia pidikkeitä toiminnalleen kuin paikkakunnalla pitkään asuneilla ja usein työväenjärjestöjen johtotehtävissä toimineilla. Varkaudessa edellä mainittu luonnehdinta sopii erityisesti punakaarin päällikkö Matti Autioon. Varkauden kenttäoikeuskin oli toiminnallisesti tyyppiesimerkki valkoisten rankaisutoimista valloituksen jälkeen, olkoonkin, että paikkakunnalla surmattujen kokonaismäärä ja suhteellinen osuus väestöstä nousi poikkeuksellisen suureksi.

Sotapropagandan osalta voi myös löytää pääasiassa yleisesti havaittuja elementtejä. Koko maan tapaan valkoinen tulkinta Varkauden tapahtumista oli hallitseva. Sotatapahtumien käynnistyttyä punaiset olivat syrjäisessä ruukkiyhdyksunnassaan eristyksissä, eikä heillä juuri ollut mahdollisuuksia kertoa tilanteesta. Sen sijaan valkoinen ”lehdistöhegemonia” piti huolen siitä, että punaisten ”hirmutöistä” kerrottiin jo ennen Varkauden valtausta. Myös valtauksesta uutisoitiin välittömästi eri puolilla maata ilmestyneissä lehdissä. Tätä kautta Varkauden tapahtumat liitettiin osaksi valkoisen puolen laajempaa sotapropagandaa. Samaan tapaan uutisoitiin myöhemmin valkoisten joukkojen vallatessa uusia alueita ja paikkakuntia.

Osin tyypillistä, osin erityistä oli Varkauden tapahtumien dokumentaation voimasuhteiden raju muutos. Punaiset ottivat

paikkakunnalla vallan vuoden 1917 loppupuolella. Lyhyen valtakauden aikana punaiset viestivät korostetusti työväestön vallan vahvuutta ja uskoa vallankumouksen voittoon. Valkoisten vallettua Varkauden hävinneet lyötiin kaikkine näkemyksineen ja tulkintoineen maahan. Punaisen osapuolen vaikeneminen ei kuitenkaan ollut aivan täydellistä. Kodeissa, työpaikoilla ja työväentaloilla käydyt keskustelut synnyttivät työväestön suullista perinnettä. Teatterijohtaja Heiskasen kostorunojen muisteleminen ja työväenjärjestöjen dokumentteihin kirjatut tapahtumakuvaukset pitivät osaltaan huolen siitä, että vuosi 1918 ei unohtunut paikkakuntalaisten mielistä, kuten se ei unohtunut monilla muillakaan paikkakunnilla. Kiinnostava sen sijaan oli, että oli Varkauden historiaa 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa kirjoittaneen Hannu Soikkasen mukaan vielä tuolloinkaan ei oltu valmiita kertomaan asioista ulkopuoliseksi koetulle henkilölle. Tämän voi tulkita kertovan sisällissodan tapahtumien purkamisen patoutumisesta. Osittain asetelmaan vaikutti myös se, että hävinnyt puoli integroitiin mukaan kunnallisen vallan käyttöön vasta yli vuosikymmen sodan päättymisen jälkeen eli itsenäisen Varkauden kauppalan syntyessä 1929. Monilla muilla paikkakunnilla sama tapahtui kunnallishallinnon demokratisoimisen yhteydessä eli viimeistään 1919.

Varkauden tapahtumista vaikenivat muutkin kuin sodan häviäjäsapuoli. Valkoisten puolella tehtiin arviota siitä, mitä kannattaa muistella ja mitä unohtaa. Vielä 1919 ilmestyneessä Ivar Ekströmin kuvateoksessa esiteltiin karkeiden kuvatekstien saattelemana surmattuja punaisia. Vuosien myötä kansallisen yhtenäisyyden rakentamisen hengessä valkoisellakaan puolella Varkauden verisiä tapahtumia ei enää haluttu nostaa esiin. Niinpä 15 vuotta sotatoimien jälkeen ilmestyneessä Varkauden valloituksen muistojulkaisussa keskityttiin menestyksekkäisiin sotatapahtumiin. Sen sijaan teloituksia tai muita sodan seurauksia ei käsitelty lainkaan. Samansuuntaista, pitkäaikaista vaikenemisen kulttuuria näyttäisi tosin löytyvän muiltakin paikkakunnilta. Vasta 1980-luvulla virinneessä tutkimuksessa ryhdyttiin perus-

teellisemmin käsittelemään toimijoiden roolia sekä syyllisyyteen liittyviä kysymyksiä.

Varkauden tapahtumien dokumentoinnissa on havaittavissa sisällissodalle melko tyypillinen kerroksisuus. Molempien osapuolten harjoittamasta sotapropagandasta siirryttiin valkoisen osapuolen muistamishegemoniaan ja toisaalla työväestön suulliseen perinteeseen. Muistelujen kirjaaminen ylös alkoi hävinneen osapuolen kohdalla vasta 1960- ja 1970-luvuilla. Samanaikaisesti Varkauden tapahtumista alkoi ilmestyä myös tutkimukseen pohjaavia tulkintoja, joiden avaajana oli vuonna 1963 Hannu Soikkainen Varkauden historiallaan. Vuoden 1918 tapahtumien merkittävyys paikkakunnan jakautumisessa kahteen leiriin täytyi ottaa huomioon myös kirjoitettaessa sekä yleisempää paikkakunnan että sen järjestöjen historiaa. Varkauden historiankirjoitus käynnistyi todenteolla 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin etenkin järjestöt aktivoivat yliopistotutkijoihin tukeutuen vaiheidensa kuvauksia. Useissa järjestö- ja paikallishistoriallisissa teksteissä vuoden 1918 tapahtumia ja etenkin niiden seurauksia on käsitelty olennaisena osana paikkakunnan sosiaalisten suhteiden muotoutumista. Ne ja muut esittelemämme syventyneet ja laaja-alaistuneet tulkinnat ovatkin sijoittaneet Varkauden tapahtumat yleisempään sisällissodan kokonaisuuteen niin, että myös paikalliset erityispiirteet ovat saaneet ansaitsemansa huomion. Toisaalta Varkauden tapahtumia on käsitelty ja dokumentoitu myös valtakunnallisesti, kuten olemme edellä osoittaneet. Tämän voi tulkita kertovan niiden erityislaatuisuudesta, mutta myös vuoden 1918 aihepiirin kiinnostavuuden pitkäkestoisuudesta. Uudet sukupolvet tulkitsevat sisällissodan tapahtumia uudelleen ja uusista näkökulmista. Näin on asian laita niin koko sisällissodan kuin Varkaudenkin osalta.

Viitteet

- 1 Paavolainen 1967, 174.
- 2 Alapuro 1994; Siironen 2013.
- 3 Peltonen 2003, 20–24; Heimo 2010, 16–19; Knuuttila 2000, 35–39.
- 4 Eskola & Suoranta 2008, 185–188.
- 5 Ks. esimerkiksi Ylikangas 1993; Alapuro 1994; Silvennoinen 2008; Kivimäki 2013; Näre 2016.
- 6 Esimerkiksi *Suomen vapaussota 1921–1927; Suomen vapaussota kuvissa 1934; Varkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*, 1933.
- 7 *Suomen luokkasota 1928; Suomen työväen vallankumous 1928*.
- 8 Rasila 1968; Paavolainen 1966, 1967 ja 1971.
- 9 Esimerkiksi Manninen et.al. 1992 ja 1993; Manninen 1982; Piilonen 1982; Rinta-Tassi 1986; Salkola 1985; Lappalainen 1981.
- 10 Esimerkiksi Ylikangas 1993, 2012; Hoppu 2013.
- 11 Esimerkkeinä Tikka 2004; Turunen 2005; Roselius 2006, 2007.
- 12 Esimerkiksi Peltonen 2003; Heimo 2010; Siironen 2013; Siltala 2009; Tepora 2011. Edellä käytetty jaottelu pohjautuu Teporan ja Roseliuksen (2014 ja 2018) tekemään luokitteluun. Saman tyyppistä jaottelua käyttää myös Alapuro 2017a ja 2017b.
- 13 Kaarninen 2008; Pekkala 2011 ja 2014; Hoppu 2017; Lintunen 2017; Liukkonen 2018.
- 14 Kekkonen 1991; Jyränki 2014; Hentilä & Hentilä 2016.
- 15 Alapuro 1994, 2017a ja 2017b; Keskisarja 2016; Rislakki 1995; Hoppu et al. 2008; 2013; Nyström 2013; Lahtinen 2016; Kaihovirta 2017.
- 16 Kanto 2008; Tuuri 2017.
- 17 Esimerkiksi Täällä Pohjantähden alla Seinäjoen kaupunginteatterissa 2016 ja Joensuun kaupunginteatterissa 2017 sekä Veriruuus Jyväskylän huoneteatterissa 2018.
- 18 Suomen sotaturmat 1914–1922 -tietokanta <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main> 31.10.2017.
- 19 Ks. Knuuttila 2000, 31–39; Alapuro 2017b, 255. Sisällissodan pitkäaikaisista vaikutuksista erityisesti Hentilä 2018.
- 20 Sisällissodan yleisestä taustasta ks. esimerkiksi Haapala & Hoppu (toim.) 2009; Manninen et al. 1992 ja 1993; Salkola 1985.
- 21 Soikkanen 1963, 376–384.
- 22 Nevala 2003, 100; Soikkanen 1963, 617–618.

- 23 Ks. Kaihovirta 2017, 126.
- 24 Soikkanen 1963, 617–631; Itkonen & Leväinen 2000, 85–89; Nevala 2003, 104–106.
- 25 Alapuro 2017b, 263.
- 26 Tikka 2004, 75.
- 27 Tietoja punaisten surmaajista löytyy esimerkiksi seuraavista: Soikkanen 1963, 636–637; Paavolainen 1966, liite 1, 322.
- 28 Soikkanen 1963, 625–629; Nevala 2003, 105.
- 29 Tarkka sotakuvaus Varkaudesta esimerkiksi Soikkanen 1963, 629–642 ja *Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*, 1933.
- 30 Määrä perustuu seuraaviin lähteisiin: Soikkanen 1963, 643–647; Paavolainen 1967, 71–76; Tikka 2004, 232–239.
- 31 Paavolainen 1967, 164–165, 174.
- 32 Soikkanen 1963, 643–647; Tikka 2004, 239; Tarvainen 1987.
- 33 Heimo 2010, erityisesti 212–216.
- 34 Soikkanen 1963, 643.
- 35 Tikka 2004, 233.
- 36 Tikka 2004, 160.
- 37 Jyränki 2014, 110–118.
- 38 *Laatokka* 19.2.1918.
- 39 *Savon Työmies* 26.4.1917.
- 40 *Savon Työmies* 28.9.1917; 10.10.1917; 14.11.1917; 4.12.1917.
- 41 *Laatokka* 23.2., 25.2 ja 28.2.1918.
- 42 Kenttäoikeuden tuomiokirja, Pikkukokoelma 492, Kansallisarkisto; Valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktikokoelma, Kansallisarkisto. Katso myös Tikka 2004, 232–240.
- 43 Paasivirta 1957, 373.
- 44 *Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta* 1919.
- 45 Kukkonen 2008, 33.
- 46 *Warkauden valloitus* 1933, 7.
- 47 *Warkauden valloitus* 1933, 53–67.
- 48 *Warkauden valloitus* 1933, 118.
- 49 Hersalo 1955, 502–508.
- 50 Nissinen 1935.
- 51 Itkonen & Nevala 1992, 198; Tarvainen 1987.
- 52 Itkonen 1985, 88

- 53 Varkauden Tarmon 10-vuotishistoriikki 1922.
- 54 Nevala 2003, 100–102; Tikka 2004, 238.
- 55 Varkauden työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus 1930, 28.
- 56 Varkauden työväenyhdistyksen 40-vuotiskertomus 1945, 28.
- 57 Lehtonen 1967; alkup. 1918.
- 58 Tarkka 2012, 23–24.
- 59 Lehtonen 1967, 153; alkup. 1918.
- 60 Varpio 2009, 447–448.
- 61 Linna 1987; alkup. 1959.
- 62 Kekäläinen 1973, 173.
- 63 Tikka 2004, 233–234.
- 64 Kekkonen 1981, 103–104.
- 65 Puhakka 1985, 370–376.
- 66 Meri 1995, 332–334.
- 67 Hämäläinen 1999, 105–108.
- 68 Soikkanen 1963, 644 ja 2000, 75–76.
- 69 Itkonen 2000, 13.
- 70 Soikkanen 1963, 642–647.
- 71 Soikkanen 2000. 70–79.
- 72 Soikkasen suullinen tiedonanto Varkauden 1918-seminaarin yhteydessä.
- 73 Paavolainen 1966; 1967.
- 74 Paavolainen 1967, 71–75.
- 75 Paavolainen 1967, 174–176.
- 76 Itkonen 2000.
- 77 Nevala 2003, 104–113, 132–136.
- 78 Itkonen 2004.
- 79 Aho & Itkonen 2008.
- 80 Tikka 2004, 232–240.
- 81 Jyränki 2014, 170–171.
- 82 Salkola 1985; Lappalainen 1981; Manninen et al. 1992, 1993; Hovi 1995; Tikka 2004; Jyränki 2014; Peltonen 2003, 239; Huhta 2009, 157–158.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Pikkukokoelma 492 (Varkauden kenttöoikeuden tuomiokirja)

Valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktikokoelma

Lehdet

Laatokka

Savon Työmies

Digitaaliset lähteet

Suomen sotasurmat 1914–1922 -sivusto. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>. 31.10.2017.

Kirjallisuus ja artikkelit

Aho, Antti & Itkonen, Hannu (2008): 10-osainen juttusarja Varkauden 1918 -tapahtumista. *Warkauden Lehti* 20.1.; 24.2.; 5.4.; 27.4.; 8.6.; 10.8.; 20.9.; 26.10.; 29.11. sekä 27.12.2008.

Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja Jää, Helsinki.

Alapuro, Risto (2017a): *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Vastapaino, Tampere.

Alapuro, Risto (2017b): Millainen oli Suomen vallankumous 1918? Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 253–270.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.

Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim. 2009): *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki.

Heimo, Anne (2010): *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hentilä, Marja-Liisa & Hentilä, Seppo (2016): *Saksalainen Suomi*. Siltala, Helsinki.

- Hentilä, Seppo (2018): *Vuoden 1918 pitkä varjo. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki.
- Hersalo, Niilo (1955; 2. p.). *Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa*. Hata Oy, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (et.al. 2008): *Tampere 1918*. Tampereen museoiden julkaisuja, Vapriikki, Tampere.
- Hoppu, Tuomas (2013): *Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918*. Gummerus, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (2017): *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaiset naiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki.
- Hovi, Olavi (1995): *Leppävirran historia II*. Leppävirran kunta, Leppävirta.
- Huhta, Ilkka (2009): *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 212, Helsinki.
- Hämäläinen, Simo (1999): *Vuosisadan mittainen mies*. Gummerus, Helsinki.
- Itkonen, Hannu (1985): *Kulttuurisukupolvet varkauteilaisissa työväenjärjestöissä*. Sosiologian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Itkonen, Hannu (2000): Kansallinen ja paikallinen vallankumous. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 7–17.
- Itkonen, Hannu (2004): *Varkautelaisten vuosisata*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Itkonen, Hannu & Nevala, Arto (1992). *Tarmon tarina. Varkauden Tarmon kahdeksan vuosikymmentä*. Koivu ja Tähti Oy, Jyväskylä.
- Itkonen, Hannu & Leväinen, Hannu (2000): Vallankumous Varkaudessa. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 85–100.
- Jyränki, Antero (2014): *Kansa kahtia – henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa*. Art House, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918*. Minerva, Helsinki.
- Kaihovirta, Matias (2017): Kielen ja luokan ristiriita Billnäsin ruukkitöyläisten poliittisessa toiminnassa vuonna 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*, Tampere, 111–139.
- Kanto, Anneli (2008): *Veriruuusut*. Gummerus, Helsinki.
- Kekkonen, Jukka (1991): *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Kekkonen, Urho (1981): *Vuosisatani I*. Otava, Helsinki.
- Kekäläinen, Uuno Pekka (1973): *Poika maailman hartioilla*. Otava, Helsinki.
- Keskisarja, Teemu (2016): *Viipuri 1918*. Siltala, Helsinki.

- Kivimäki, Ville (2013): *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY, Helsinki.
- Knuuttila, Seppo (2000): Missä olit, kun kuolit vuodesta 1918? Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen valankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 31–39.
- Kukkonen, Jukka (2008): Valokuvaajat sisällissodassa. Katsaus valokuvaperinteeseen. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.), *Punamustavalkoa 1918 kuvat*. Suomen Valokuvataiteen museo, Helsinki, 28–37.
- Lahtinen, Rauno (2016): *Punainen Turku 1917–1918*. Kustannusosakeyhtiö Sammakko, Turku.
- Lappalainen, Jussi T. (1981): *Punakaartin sota I–II*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Lehtonen, Joel (1967; alkup. 1918): *Muttisen Aapeli sodassa eli lapsettoman Mannun kosto*. Novellikokoelmassa Kuolleet omenapuut. Otava, Helsinki.
- Linna, Väinö (1987; alkup. 1959): *Täällä Pohjantähden alla I*. WSOY, Helsinki.
- Lintunen, Tiina (2017): *Punaisten naisten tiet*. Otava, Helsinki.
- Liukkonen, Marjo (2018). *Hennalan naismurhat*. Vastapaino, Tampere.
- Manninen, Ohto et al. (1992 ja 1993): *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Manninen, Turo (1982): *Vapauttaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*. Studia historica Jyväskylälensia 24. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Meri, Veijo (1995): *Ei tule vaivatta vapaus. Suomi 1870–1920*. Otava, Helsinki.
- Nevala, Arto (2003): *Agitatsioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä. Vuosisata varkauteista työväenjärjestötoimintaa. Varkauden työväenliikkeen historiatiomikunta*. Gummerus, Helsinki.
- Nissinen, E. (1935): *Proletaarisen vallankumouksen rintamilta*. Leningrad.
- Nyström, Samu (2013): *Helsinki 1914–1918. Toivon, pelon ja sekasorron vuodet*. Minerva, Helsinki.
- Näre, Sari (2016): *Sota ja seksi*. Tammi, Helsinki.
- Paasivirta, Juhani (1957): *Suomi vuonna 1918*. Otava, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1966): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I. ”Punainen terrori”*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1967): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II. ”Valokoinen terrori”*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1971): *Vankileirit Suomessa*. Tammi, Helsinki.
- Pekkalainen, Tuulikki (2011): *Susinartut ja pikku immet. Sisällissodan tuntemattomat naiset*. Tammi, Helsinki.
- Pekkalainen, Tuulikki (2014): *Lapset sodassa 1918*. Tammi, Helsinki.

- Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Piilonen, Juhani (1982): *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Puhakka, Jouko (1985): *Niko Surakan vapaussota*. WSOY, Helsinki.
- Rasila, Viljo (1968): *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki.
- Rinta-Tassi, Osmo (1986): *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Rislakki, Jukka (1995): *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa*. Vastapaino, Tampere.
- Roselius, Aapo (2006): *Amatöörien sota. Rintamaisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2007): *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi, Helsinki.
- Salkola, Marja-Leena (1985): *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaarteiksi I-II*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Siironen, Mika (2013): *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino, Tampere.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula (2008): *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1939–1944*. Otava, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1963): *Varkauden historia*. Varkauden kaupunki, Varkaus.
- Soikkanen, Hannu (2000). Mitä Varkauden historia ei kysynyt vuodesta 1918. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 69–83.
- Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta* (1919). Varkauden Suojeluskunnan julkaisu, Varkaus.
- Suomen luokkasota* (1928). Toim. Alex Halonen. Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liitto.
- Suomen työväen vallankumous. Arvioita ja itsekritiikkiä* (1928). Toim. Suomen vallankumouksen tutkijakunta. Kustannusosuuskunta ”Kirja”, Leningrad.
- Suomen vapaussota 1–8 (1921–1927)*. Toim. Kai Donner, T.H. Svedlin, Heikki Nurmio. Gummerus, Helsinki.
- Suomen vapaussota kuvissa 1–10* (1934). Toim. Lauri Malmberg. Otava, Helsinki.
- Tarkka, Pekka (2012): *Joel Lehtonen II. Vuodet 1918–1934*. Otava, Helsinki.
- Tarvainen, Veikko (1987): *Kirjallinen elämäkerta*.

- Tepora, Tuomas (2011): *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2014): *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, Boston.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2018). *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välttömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turunen, Mirja (2005): *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksoissa 1918*. Atena, Jyväskylä.
- Tuuri, Antti (2017): *Tammikuu 18*. Otava, Helsinki.
- Varkauden Tarmon 10-vuotishistoriikki* (1922). Varkaus.
- Varkauden työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus* (1930). Varkaus.
- Varkauden työväenyhdistyksen 40-vuotiskertomus* (1945). Varkaus.
- Varpio, Yrjö (2009): *Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa*. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan Pikkujätkiläinen*. WSOY, Helsinki, 441–463.
- Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918* (1933): Warkauden suojeluskunnan julkaisu, Warkaus.
- Ylikangas, Heikki (1993): *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Helsinki.
- Ylikangas, Heikki (2012): *Rata Rautuun. Ratkaisutaistelu Karjalan kannaksella 1918*. WSOY, Helsinki.